

2.110519142003

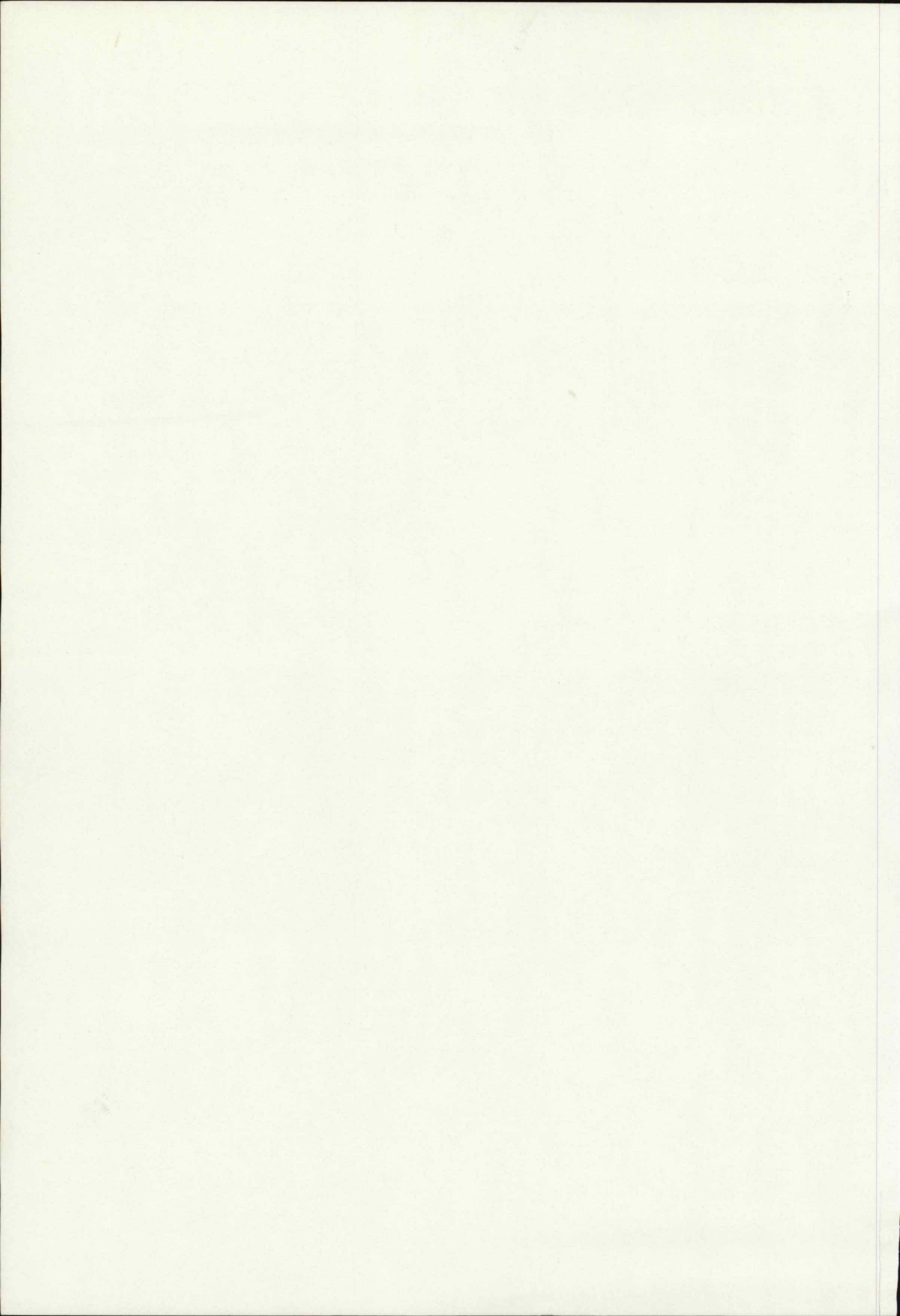
BOOMEN
gemeente Someren

ID 1533

C. 2

09-04-93

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

2.110519142004

BOOMEN gemeente Someren

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het gehucht Boomen als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 144) door een stippellijn omsgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

November 1988.

Inleiding

Het uit zeven boerderijen bestaande gehucht Boomen is gelegen in de gemeente Someren, tussen Lierop en de Zuid Willemsvaart. Tot 1935 maakte Boomen, te zamen met negen andere gehuchten, deel uit van de gemeente Lierop.

Boomen vertoont nog in belangrijke mate de kenmerken van het voor de Brabantse zandgronden typerende akkerdorp. De voor dit dorptype kenmerkende groepering van boerderijen rond een driehoekige pleinruimte, de plaatse, is in Boomen nog herkenbaar. Ook de bebouwing is voor een belangrijk deel nog van historische waarde. Daarin is dan ook de aanleiding gelegen om Boomen, mede in samenhang met een aantal andere nog gave plaatsedorpen in Noord Brabant, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht op grond van artikel 20 van de Monumentenwet.

Allereerst zal hieronder beknopt worden ingegaan op de geschiedenis van de nederzettingen op de Brabantse zandgronden, waarbij de verschillende daarmee samenhangende begrippen in het kort worden verklaard. Vervolgens wordt nader ingegaan op de historische ontwikkeling van Boomen, alsmede op de thans nog aanwezige historisch-ruimtelijke kwaliteiten.

Ontstaan en ontwikkeling

Algemeen

Het geologische karakter van de Brabantse zandgronden wordt bepaald door de Centrale Slenk, een brede verzakking tussen de breuklijnen Roermond – Oss – Alkmaar en Sittard – Leiden. Deze slenk, waarvan de ondergrond is opgebouwd uit rivierafzettingen van de Maas en de Rijn, is bedekt met dekzanden, die gedurende de laatste ijstijden door de wind zijn afgezet. Vooral in de Centrale Slenk zijn de dekzanden neergelegd in grote, langgerekte ruggen die een zuidwest – noordoost oriëntatie hebben. Op de dekzandruggen hebben zich in latere perioden uitgebreide verstuingen voorgedaan.

Oorspronkelijk bezaten de zuidelijke zandgronden een bosvegetatie. Vanaf het Neolithicum, maar vooral in de IJzertijd en de Romeinse Tijd werden ten gevolge van menselijke occupatie grote stukken bos gekapt. Op de zo ontstane open ruimten vormde zich bosvegetatie die later, in de periode van circa 300 – 600 na Christus, toen de bevolking sterk terugliep, weer plaats maakte voor opgaand bos.

Het huidige occupatiepatroon vindt zijn oorsprong in de Frankische

periode vanaf circa 650 na Christus. Veel van de huidige Brabantse zandnederzettingen zijn in die periode als bosontginningen ontstaan. De basis voor deze nederzettingen vormde het gemengde agrarische bedrijf, waarbij de veeteelt voorname-lijk als doel had mest voor het bouwland te leveren. In Noord-Brabant heeft dit geleid tot een type nederzetting dat akkerdorp wordt genoemd. De belangrijkste componenten daarvan zijn de plaatse (vergelijkbaar met de Noord-Nederlandse brink en in Brabant ook wel hurk, laar of tip genoemd), met daaromheen kleine blokvormige akkers en de gemeynt, gemeenschappelijke woeste gronden, meestal in de vorm van heide.

De nederzetting was meestal in de nabijheid van een beek gelegen, waar ook grasland (beemd) aanwezig was. Rondom de plaatse waren enkele hoeven gelegen, met de lange gevel langs de straat. De driehoekige vorm lijkt mede op functionele overwegingen gebaseerd te zijn: na het verzamelen van het vee op de plaatse, werd het gedrenkt en vervolgens in een hoek samengedreven, waarna het via een van de uitvalswegen naar de grasgronden werd gedreven.

De drie wegen die de plaatse omzomen worden, naar gelang de oriëntatie wel dreef, dijk en straat genoemd. De dreef leidde naar de grasgronden, de dijk liep af naar een doorwaadbare plaats in de beek en de straat liep evenwijdig aan de beek.

De boerderijen bestonden in de eerste ontginningsfase uit een huis, hof en aangelag (kleine bij de boerderij gelegen onregelmatige blokvormige percelen), die samen de boerderijkavel vormden. De vorm wijst op ontginning in een familiale maatschappij, waarbij er geen overheid was die regels oplegde.

In een volgende fase breidde men het akkerdorp uit met wat grotere, in de nabijheid van de boerderijkavel gelegen percelen. Deze hadden eveneens een min of meer rechthoekige vorm. Later werd gezamenlijk een groot stuk voor de akkerbouw geschikt stuk land ontgonnen, veelal wat verder van het dorp op een dekzandduin gelegen. Deze akker werd in min of meer gelijke delen opgedeeld. Als gevolg van de ploegtechniek (met de keerploeg) ontstonden zo lange, smalle percelen, de langrepels. De langrepelakker was omgeven door een houtwal ter bescherming tegen stuifzand en vee. De akkers werden bemest met heideplaggen, vermengd met koeien- of schapenmest. Door deze bemestingsvorm kwamen de akkers allengs hoger te liggen. Er wordt in dat

verband wel gesproken van bolle akkers.

In de Middeleeuwen ontstonden ook andere nederzettingenvormen. Zo kwamen ook kleine, individuele bosontginningen voor, bestaande uit een boerderij en een kleine omwalde akker (de zogenaamde kampen of bogten). Een andere vorm van individuele ontginning zijn de zogenaamde 'Einzelhöfe'. Op initiatief van adel en kloosters werden, vaak ver van de bestaande kernen verwijderd, grote boerderijen met landbouwgronden gesticht.

In de 15de eeuw komt aan de ontginningen een einde: de meeste daarvoor geschikte bosgrond is ontgonnen of na te intensief gebruik tot heide gedegeneerd. Het dan aanwezige nederzettingenpatroon zal tot ver in de 19de eeuw in hoofdzaak gehandhaafd blijven, waarbij alleen nog uitbreidingen en verdichting plaatsvinden. Verdichting van de bestaande kernen werd in de 17de eeuw gestimuleerd door de grote belastingdruk. Aan de welvarende ontwikkeling van de Meijerij van 's-Hertogenbosch kwam tijdens de Tachtigjarige Oorlog een einde. Na de vrede van Münster werd het tegenwoordige Noord Brabant, samen met Staats Vlaanderen en het Land van Overmaze tot Generaliteitsgebied. De Republiek legde de Generaliteitslanden zware belastingen op, zowel op het akkerland als op het vee. Het gevolg was dat vooral grotere bedrijven opgesplitst werden in verscheidene kleine keuterijen om minder belasting te hoeven betalen.

Daarenboven bracht de economische opleving na circa 1800 een verdere ontginning van heidegronden met zich mee, een proces dat later nog versneld werd toen met de invoering van kunstmest de heidegrond voor de mestproductie van minder belang werd. Als gevolg van deze ontwikkeling ontstonden in de 19de eeuw in de nabijheid van de nieuwe heide-ontginningen landarbeidersgehuchten. De mate waarin in de loop van de tijd door bedrijfsplitsingen en individuele ontginningen uitbreiding en verplaatsing heeft plaatsgevonden, is sterk bepalend geweest voor de 'compactheid' van de nederzetting: naast nederzettingen met een zekere komvorming rond de plaatse kwamen ook nederzettingen met een meer gespreide bebouwing voor. Door de kleinschalige occupatievorm en de grote spreiding van de kernen konden op den duur agglomeratievormen ontstaan. Een voorbeeld daarvan zijn de kransakkerdorpen, waarbij een kran van kleine nederzettingen om een centraal gelegen akkercomplex is gegroepeerd. Het in de 19de eeuw ontstane agrarische cultuurlandschap werd gekenmerkt door een gesloten karakter ten gevolge van de vele houtwallen die

de percelen bouwland omgaven (coulissenlandschap) en een betrekkelijk groot aantal kleine dorpen en gehuchten. In de 20ste eeuw zijn de meeste wallen als gevolg van de schaalvergroting in de landbouw verdwenen. Ook de veranderingen in de bedrijfsvoering, zoals de overgang van het gemengde bedrijf op de veeteelt, hebben een ingrijpende verandering in het landschap met zich mee gebracht.

Vooraf na de Tweede Wereldoorlog hebben vele dorpen een aanzienlijke uitbreiding ondergaan. In veel gevallen herinnert alleen de driehoekige plaatse nog aan de oorspronkelijke dorpsomvang.

Boomen

Door het ontbreken van geschreven bronnen is het niet mogelijk exact te bepalen wanneer Boomen moet zijn ontstaan. Het is echter aannemelijk dat het dorp niet veel ouder zal zijn dan Lierop en Someren.

Zowel Lierop als Someren zijn ontstaan in de vroege Middeleeuwen. De eerste vermeldingen van Lierop dateren uit 1155 (als Lydrob) en 1282 (als Liedorp), Someren wordt voor het eerst omstreeks 1200 (als Zumeren) en in 1224 (als Sumeren) vermeld.

Boomen behoort thans tot de gemeente Someren, doch tot 1935, toen toen Someren en Lierop werden samengevoegd, lag Boomen in de gemeente Lierop. Deze gemeente werd in het zuidwesten door de Limietsloot van de gemeente Someren gescheiden. Ze bevatte naast het dorp Lierop de gehuchten Stipdonk, Achterbroek, Berkeindje, Boomen, Graanstraat, Moorsel, Otterdijk, Broekkant, Winkelstraat en Heersel. Al deze gehuchten worden op de recente topografische kaart (1980) nog vermeld en ook de oudere kaarten, zoals de kaart van de gemeente Lierop van J. Kuijper uit 1865, laten de meeste namen niet onvermeld. Boomen komt op deze kaart, evenals op de topografische kaart uit 1840 echter nog niet onder een eigen naam voor (fotobijlage afb. 2, 3)

De rondom Lierop gelegen gehuchten telden te zamen met het dorp in 1848 zo'n 173 huizen. De bevolking was 950 inwoners groot en vond haar bestaan voornamelijk in de landbouw. Op de schrale zandgrond werd vooral rogge en haver verbouwd. Naast de landbouw vormde in de omgeving van Someren ook de verkoop van turf een bestaansbron. Deze turf, de zogenaamde Somerschen bagger, heette van betere kwaliteit te zijn dan de gebruikelijke peelklot.

Van Lierop is bekend dat het in de Middeleeuwen een heerlijkheid

vormde, met een eigen bijzondere rechtbank. In hoeverre de nederzetting Boomen toen ook reeds aanwezig was, is zoals gezegd onbekend. De plaatse is wellicht pas van latere datum: mogelijk was ze aanvankelijk niet driehoekig van vorm en onderdeel van een meer T-vormige wegenstructuur (kruispunt). Op het oudst bekende kaartbeeld van Boomen, het kadastrale minuutplan uit de eerste helft van de 19de eeuw, is deze T-vorm nog enigszins herkenbaar.

Het is niet onwaarschijnlijk dat een oorspronkelijk bij deze kruising gelegen Einzelhof later opgesplitst is in circa vier kleinere boerderijen, waarbij de driehoekige groepering kan zijn ontstaan. Het op een dergelijke wijze tot stand gekomen hoeve-akkerdorp draagt soms de naam van de eerste familie van bewoners. Mogelijk is dat ook bij Boomen het geval en moet de basis van de huidige nederzetting in de 17de eeuw worden gezocht, toen onder de hoge belastingdruk dergelijke bedrijfssplitsingen veelvuldig voorkwamen. Aangezien men in Someren en Lierop al in de 16de eeuw klaagt over grote armoede, lijkt dit niet onwaarschijnlijk. Een ander voorbeeld in deze omgeving van een dergelijke opsplitsing van een Einzelhof is de ten zuiden van Lierop gelegen Vaarsche Hoef.

Zeker is in ieder geval dat Boomen omstreeks 1830 bestond uit een vijftal boerderijen rond een plaatse, zoals op de Kadastrale Minuut is te zien (fotobijlage afb. 1)

Vergelijking van de huidige situatie met die op de Kadastrale Minuut leert dat een drietal boerderijen nog op de oorspronkelijke plaats ligt. Door de bouw van nieuwe boerderijen met bijgebouwen is sindsdien verdichting opgetreden. Recent zijn achter de bestaande bebouwing enkele moderne lange schuren verzezen. Voor het overige is de hoofdstructuur nagenoeg onveranderd gebleven.

Huidig ruimtelijk karakter

De historische structuur van het plaatsdorp is zoals gezegd nog vrijwel gaaf aanwezig en herkenbaar. De bepalende elementen daarbij zijn de driehoekige pleinruimte en de evenwijdig aan de zijden daarvan gelegen langgevelboerderijen. De als gevolg van de doorgaande verkeersfunctie verbrede weg (laan Ten Boomen) is echter dominant aanwezig en vormt een wezenlijke aantasting van de pleinruimte. Door de geleidelijke overgang tussen de asfaltverharding en de berm is het profiel voor het overige wel passend te noemen. De oorspronkelijke ruimte is ondanks de doorgaande weg nog wel herkenbaar.

De recent gebouwde grote schuren

vormen op hun beurt eveneens een aantasting van het historische nederzettingsspatroon, maar de invloed daarvan blijft als gevolg van de situering achter de oorspronkelijke bebouwing min of meer beperkt.

Het historische bebouwingsbeeld wordt bepaald door een zevental fraaie langgevelboerderijen, in één bouwlaag onder een in sommige gevallen gedeeltelijk met riet en blauwe pannen gedekt schild- of wolfdak.

De donkere baksteen, de donkergrijze smetplinten, het in wit respectievelijk crème geschilderde kozijnen raamhout en de nog aanwezige luiken, geven het bebouwingsbeeld een bijzondere eenheid met een 19de-eeuws karakter.

Tengevolge van het gebogen beloop van de weg is er sprake van een enigszins besloten karakter, waaraan de aanwezige bomen bijdragen. Karakteristiek zijn de nog aanwezige onverharde voorerven en beukenhagen. De moderne siertuinen en agrarische bebouwing vormen een voor het historische aspect storende toevoeging, waarbij het effect van deze laatste door de afzijdige ligging beperkt blijft.

Al met al heeft Boomen de karakteristiek van het enigszins verstilte, typische Brabantse boerengehucht, goed weten te bewaren.

Omgrenzing

Het beschermde dorpsgezicht omvat het gehele gehucht, waarbij de grens op relatief korte afstand achter de bebouwing om gelegd is. Daarbij zijn zoveel mogelijk bestaande structuurlijnen en perceelgrenzen gevolgd. De op diverse plaatsen aanwezige zichtlijnen vanuit de nederzetting op het omringende open landschap zijn daarbij echter eveneens van belang.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden vastgesteld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der.
Aardrijkskundig woordenboek der
Nederlanden. Deel 7. Gorinchem,
1846.

Cunen, J.
Inventaris van het oud archief der
voormalige gemeente Lierop, thans
gemeente Someren 1408 – 1811
(Peellandse Archiefinventarissen deel
9), 1973.

Egeraat, L. van.
Brabant van boven. Breda – Leeuwar-
den, 1981.

Nomina Geografica Neerlandica
(NGN) 2, 1892.

Remery, A.H.F.
Someren en Lierop in oude ansichten.
Zaltbommel, 1969.

Reijs, W.W.
'Noordbrabant'. in: Handboek der
Geografie van Nederland dl. V.
Zwolle, 1955.

Steegh, A.W.
'Dorpen in Brabant'. In: J.T.C. van
Laarhoven, Dorpen in Brabant.
's-Hertogenbosch, 1987.

Steegh, A.W.
Monumentenatlas van Nederland.
2de druk. Zutphen, 1985.

Tegenwoordige Staat, Generaliteits-
landen. dl. 12. Amsterdam, 1740.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch onderzoek:
Drs. J.J. de Haas, Breda.

Stedebouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist.

Foto's:
– Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn
(afb. 1);
– Rijksdienst voor de Monumenten-
zorg, Zeist (afb. 2, 3);
– Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven;
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1723 8.

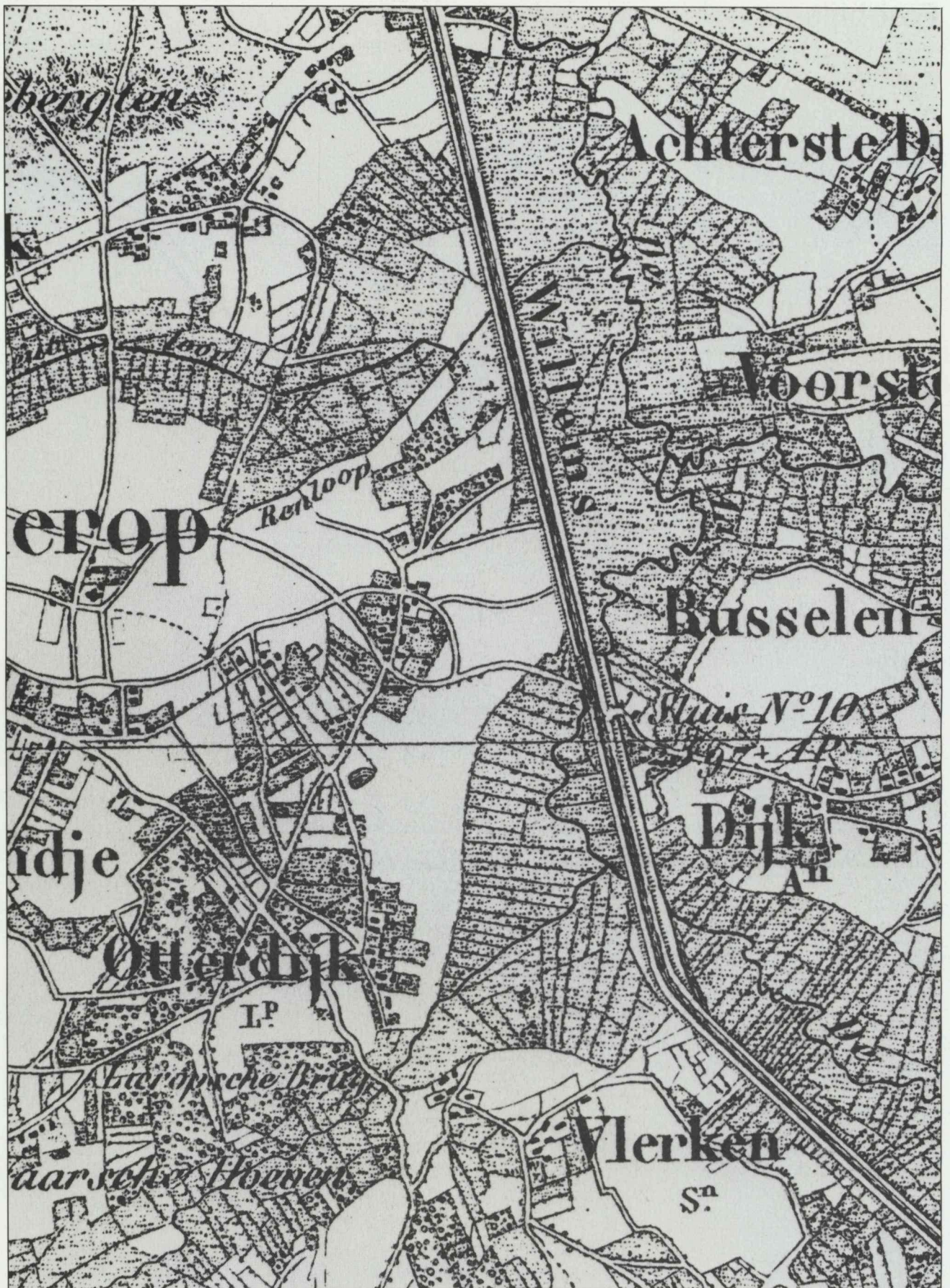
Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

2.110519142006

Afb. 1. Kadastraal Minuutplan gemeente Someren, 1829, fragment.

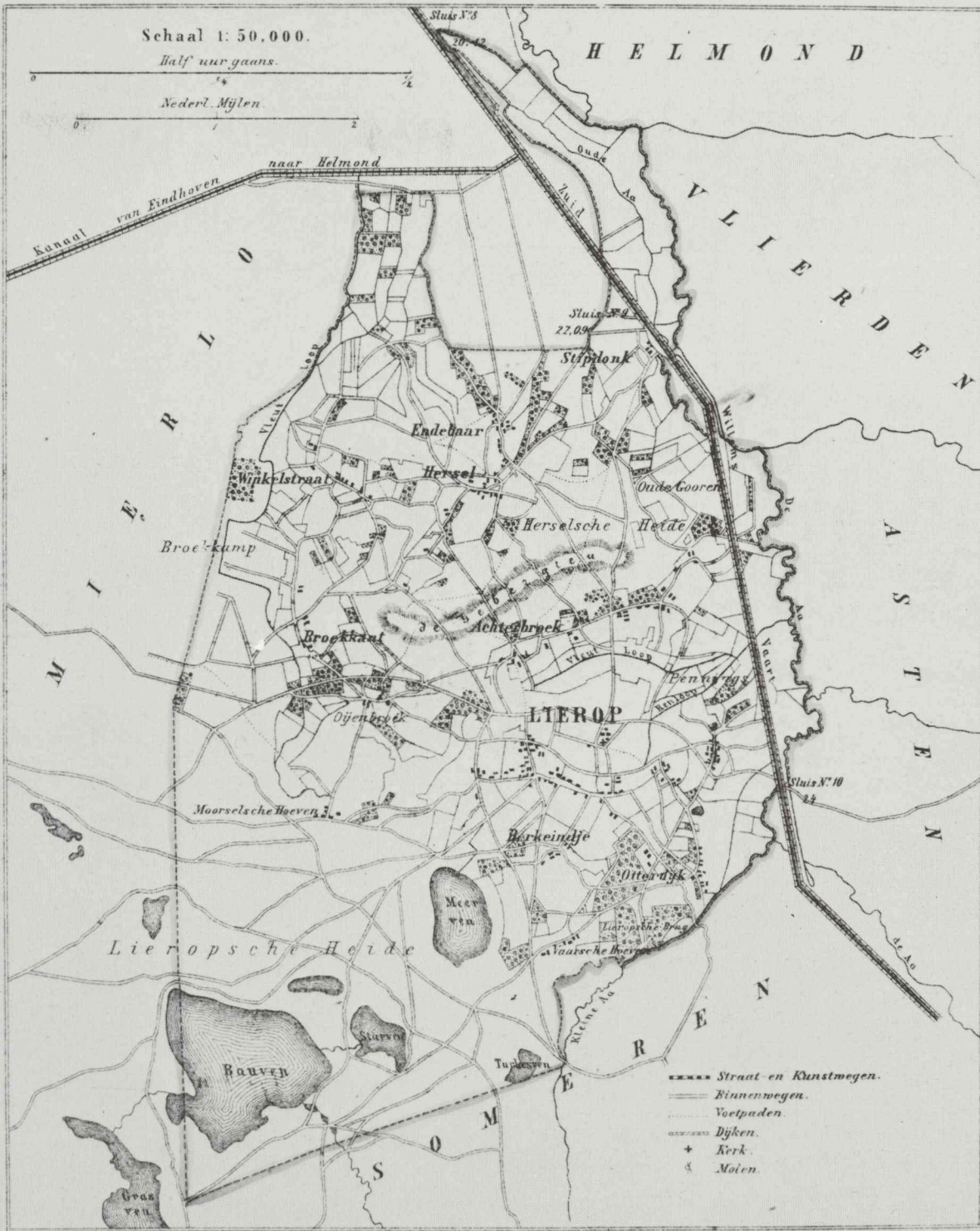
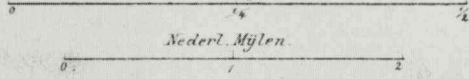

Afb. 2. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1840), blad 51, fragment.

Schaal 1: 50.000.

Half uur gaans.

Nederl. Mijlen.

1865.

2307 Huuders. 950 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

2.110519142007

Afb. 3. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Noord-Brabant, gemeente Lierop, fragment.

